



**Катерина НАРОЛЬСЬКА,**

консультантка КУ «Центр професійного розвитку педагогічних працівників Вінницької міської ради»

## Особливості здійснення освітнього процесу у вимірі інклюзивного середовища

Одним з індикаторів, за якими визначається рівень гуманності та цивілізованості суспільства, є ставлення його громадян до людей з інвалідністю. Економічний рівень, стан освіти, медицини, культури, науки на пряму корелює з гуманним та толерантним сприйняттям людей, що мають порушення психофізичного розвитку та поведінки. У своїй еволюції людство пройшло шлях від таких суспільних моделей як виключення та сегрегація до інтеграції і, врешті, інклюзії.

Основний принцип моделі соціальної інклюзії (або моделі залучення) полягає в тому, що члени суспільства не зобов'язані відповідати певним суспільним очікуванням та бути готовими до активної участі в суспільному житті. При цьому саме суспільство зобов'язано створити умови, за яких всі без виключення його члени матимуть рівні можливості брати участь у суспільному житті. Інклюзивна модель є привабливою не тільки для людей з інвалідністю, але й для суспільства в цілому, як в економічному, так і в ціннісному аспекті.

В українському суспільстві дискусія про необхідність впровадження інклюзивної освіти вже завершена. Концепція соціальної інклюзії сьогодні покладена в основу сучасної освітньої моделі, зокрема, моделі НУШ, і є перспективною альтернативою здобуття освіти для дітей з порушеннями психофізичного розвитку, яка на противагу освіті в спеціальних закладах сприяє їхній соціалізації, створюючи можливості для повноцінного залучення до життя в соціумі, всебічного розвитку та професійної й

особистісної самореалізації. В Україні майже кожна восьма дитина – а це близько мільйона осіб – потребує корекції психічного та (або) фізичного розвитку, а освітня інклюзія є одним із дієвих шляхів її забезпечення.

Актуальність питання впровадження інклюзії в систему освіти зумовлює його активне вивчення багатьма вітчизняними (І. Бгажнова, В. Болдирєва, Л. Борщевська, Л. Будяк, Л. Вавіна, Н. Ворон, С. Горкуша, Р. Дименштейн, В. Засенко, М. Захарчук, І. Зверєва, Т. Ілляшенко, І. Калініченко, А. Капська, Л. Коваленко, А. Колупасва, Г. Косарева, С. Литовченко, Г. Лобайчук, О. Мартинчук, Л. Миськів, Н. Мирошніченко, А. Мудрик, Ю. Найда, А. Пеньковська, О. Позняк, М. Попов, О. Савельєва, Є. Синьова, А. Сікач, Н. Софій, М. Супрун, В. Сушкевич, П. Таланчук, С. Хлебик, М. Чайковський, С. Шевченко, Н. Шматко та ін.) та зарубіжними дослідниками (М. Айшервуд, Д. Барбер, Д. Бішоп, Ч. Веббер, М. Вінзер, Ф. Вуд, Д. Гарнер, Д. Деппелер, Р. Зіглер, Т. Келлер, М. Кинг-Сирс, Д. Кларк, Дж. Леско, Т. Лорман, Д. МакГі-Річмонд, Т. Міттлер, Д. Мітчел, Д. Найрі, К. Нільсен, Р. Осгуд, Д. Роза, К. Стафофорд, П. Хакслі, Д. Харві, А. Хатфілд).

Відповідно до закону України «Про освіту», «інклюзивне навчання – це система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників» [10, р.1., ст.1, п.12]. Його офіційне впровадження як однієї з форм навчання дітей з ООП в нашій країні розпочалося більше десяти років тому із внесенням в 2010 році змін до діючого тоді ЗУ «Про загальну середню освіту» [9], згідно з якими ЗЗСО отримали можливість створювати інклюзивні класи, та прийняттям в 2011 році «Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» [6] (на сьогодні втратив чинність у зв'язку з прийняттям «Порядку організації інклюзивного навчання у ЗЗСО»). Але остаточного нормативного врегулювання, а відтоді й подальшого суттєвого розвитку, цей процес набув тільки в 2018 році. Цьому сприяло прийняття нового закону України «Про освіту» [10], а також затвердження примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП в ЗЗСО та дошкільлі [8].

Ці документи, по суті, уможливили практичну реалізацію впровадження освітньої інклюзії. Так, законом України «Про освіту» було визнано беззаперечне право батьків обирати форму навчання для своєї

дитини [10, ст. 55, п.2] та обов'язок закладу освіти утворювати інклюзивний клас [10, ст. 20, п.2]. А примірне положення про команду психолого-педагогічного супроводу чітко визначало порядок створення команди фахівців, що надаватимуть підтримку учням з ООП в умовах інклюзивного навчання, склад команди, права та обов'язки її членів, принципи діяльності, завдання, функції та цілі.

Отже, процес організації інклюзивного навчання та створення інклюзивного освітнього середовища («Інклюзивне освітнє середовище – це сукупність умов, засобів їх реалізації для спільного навчання здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей» [10, ст.1, п.13]) в ЗЗСО набув розповсюдження недавно й тільки набирає обертів. Так, відповідно до відкритих статистичних даних, оприлюднених на сайті МОН України, за період з 2017/2018 н.р. по 2022/2023 н.р. кількість учнів з порушеннями психофізичного розвитку, які здобувають середню освіту в класах з інклюзивним навчанням, зросла майже в п'ять разів – від 7179 до 33861 осіб, а кількість асистентів вчителів збільшилася з 3732 до 22685 осіб [12].

В суспільній свідомості поняття «особливі освітні потреби» тісно пов'язане з поняттям «інвалідність», але це не зовсім вірно. Термін «особливі освітні потреби» відображає усвідомлення необхідності зміщення уваги з порушень психофізіологічного розвитку дитини на наявні саме в неї освітні потреби та необхідність створення особливих освітніх умов, які зможуть їх задовільними. В широкому сенсі, до дітей, які мають особливі освітні потреби, можна віднести учнів з небажаною поведінкою, дітей, які внаслідок переїзду потрапили в нове, незвичне для них культурне та мовне середовище, врешті, обдарованих дітей, тобто всіх тих учнів, які для успішної адаптації в освітньому просторі, розкриття та розвитку здібностей та подальшій максимальній реалізації особистісного потенціалу потребують додаткової, тимчасової або постійної, підтримки. Водночас, діти з інвалідністю зовсім не обов'язково матимуть особливі освітні потреби. Скажімо, учень із захворюванням на цукровий діабет не потребує створення спеціальних умов в освітньому середовищі для успішного опанування академічних навичок та розвитку.

В контексті організації інклюзивного освітнього простору в навчальному закладі поняття «учні з ООП» застосовується до дітей з порушеннями психофізичного розвитку, які для реалізації свого права на

здобуття освіти потребують додаткової підтримки, тобто психолого-педагогічного супроводу. Відповідно до ЗУ «Про освіту», «психолого-педагогічний супровід – комплексна система заходів з організації освітнього процесу та розвитку дитини, передбачених індивідуальною програмою розвитку» [10, ст.1, п.21<sup>2</sup>]. Таку підтримку надає команда психолого-педагогічного супроводу, узагальнена та злагоджена діяльність якої направлена на створення умов, що сприятимуть максимальному всебічному розвитку дитини, успішному опануванню нею академічних навичок відповідно до особистісних можливостей, соціалізації та самореалізації учня з ООП.

Зауважимо також, що не для всіх дітей з ООП, що навчаються в ЗЗСО, відкривається інклюзивний клас. Обов'язковою умовою для його створення, окрім заяви батьків чи опікунів, є відповідний висновок інклюзивно-ресурсного центру про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини [6, п.5]. Особливістю організації освітнього процесу для дитини з ООП в ЗЗСО є створення для неї індивідуальної програми розвитку, яка передбачає адаптацію чи модифікацію навчального матеріалу з врахуванням когнітивних та фізіологічних можливостей дитини та містить корекційну складову, розроблену відповідно до особливостей розвитку учня [4].

Позаяк явище освітньої інклюзії досить нове для українського суспільства, наявність в цій царині широкого спектру питань, що потребують вирішення, є закономірною та природною. І кадрове питання – одне з ключових. Від членів команди супроводу учня з ООП, рівня їхньої професійної компетентності та психологічної готовності працювати з дітьми з інвалідністю, розуміння інклюзії як базової суспільної цінності великою мірою залежить ефективність організації інклюзивного освітнього середовища. Всі діти з порушеннями психофізичного розвитку, так само як і їх нормотипові однолітки, мають сильні сторони та здатні до навчання. Але для реалізації свого потенціалу вони потребують більше кваліфікованої підтримки та уважного ставлення з боку дорослих. Тож, професійні вимоги до вчителів, які працюють в інклюзивних класах, підвищуються. Нові освітні умови, в яких опиняється вчитель, вимагають від нього й нових підходів до навчання, перегляду традиційних методик, опанування нових педагогічних

методів та прийомів, розуміння та усвідомленого їх застосування на практиці. Це, в свою чергу, потребує перегляду вимог до підвищення кваліфікації та перепідготовки педагогів.

Реалізуючи своє право на освіту, учні з ООП вільні у виборі освітньої установи. Тож сьогодні кожен педагогічний працівник має бути достатньо компетентним в питанні організації якісного інклюзивного освітнього простору. Тому закономірно, що одним з основних напрямів підвищення кваліфікації, визначених Порядком підвищення кваліфікації педагогічних та науково педагогічних працівників, є інклюзивна компетентність та «створення безпечного та інклюзивного освітнього середовища, особливості (специфіка) інклюзивного навчання, забезпечення додаткової підтримки в освітньому процесі дітей з ООП» [7, п.15], а із необхідного мінімуму в 150 годин підвищення кваліфікації протягом п'яти років для педагогічних працівників ЗЗСО щонайменше 15 годин «обов'язково повинні бути спрямовані на вдосконалення знань, вмінь і практичних навичок у частині роботи з учнями з ООП та не менше 10 відсотків загальної кількості годин – на вдосконалення знань, вмінь і практичних навичок у частині надання психологічної підтримки учасникам освітнього процесу» [11, ст. 51, п.2].

Думка щодо провідної ролі висококваліфікованих кадрів в організації освітньої інклюзії висловлюється, зокрема, в дослідженні якості інклюзивного навчання для дітей з ООП, проведеному наприкінці 2020 – початку 2021 року на замовлення МОН України та ДСЯО [3, с.9].

Серед важливих питань, які стосуються підготовки педагогічних кадрів до роботи в умовах інклюзивного навчання, дослідники зазначили формування толерантного ставлення і подолання упередженості та стереотипів по відношенню до дітей з ООП з боку педагогів. Слід зазначити, що стереотипними у ставленні до дітей з порушеннями психофізичного розвитку є як переконання у тому, що вони можуть бути джерелом загрози для оточуючих однолітків через свою небажану поведінку, так і в тому, що такі учні абсолютно безпорадні та потребують постійної опіки, поблажливого ставлення і співчуття. Перше переконання породжує страх, а друге – жалість, й обидва є однаково дискримінаційними по відношенню до осіб з порушеннями психофізичного розвитку та свідчать про низький рівень толерантності у педагогічних працівників. Як слушно зазначила

Л.Добровольська, «під толерантним ставленням до дітей з ООП слід розуміти моральну якість особистості, яка характеризується прийняттям людини і шанобливим ставленням до неї незалежно від стану її здоров'я; прагненням і готовністю до взаємодії з іншим незалежно від його інакості, без акцентування уваги на зовнішніх особливостях; бажанням і здатністю надавати допомогу дитині з особливими потребами; вибирати такий спосіб взаємодії, при якій не ущемляється її гідність, підкреслюються можливості і визнається самодостатність особистості» [2, с.3].

Аналізуючи толерантність як професійну якість педагогів, що працюють з дітьми з ООП, А. Гайдук наголошує на необхідності як повного прийняття та шанобливого ставлення до дітей з ООП, так і наявності спеціальних фахових знань у педагогів [1, с.67].

Сьогодні можна говорити про загальну вмотивованість вчителів підвищувати власну інклюзивну компетентність з одного боку та недостатню системну підтримку в цьому напрямку від МОН України – з іншого [3, с.9].

Нестача знань призводить до того, що систему роботи з дітьми з ООП вчителі нерідко вибудовують навмання, обираючи методи та прийоми шляхом спроб та помилок, що знижує як ефективність навчання самої дитини із порушеннями психофізичного розвитку, так і мотивацію педагога працювати в умовах інклюзії, формуючи загальне негативне ставлення до неї.

Таким чином, професійно-особистісна готовність вчителя працювати в умовах інклюзивного навчання безперечно передбачає фахові знання про методи та прийоми створення безпечного інклюзивного середовища та ефективної взаємодії з дітьми з ООП, психофізіологічні особливості розвитку таких учнів тощо. В той же час наявність знань сама по собі не забезпечить успішної соціалізації та розвитку дитини з ООП. Вчитель має розуміти та приймати як абсолютну цінність філософію інклюзії, бути психологічно готовим працювати в умовах інклюзивного навчання, змінити сформовані раніше та вже укорінені уявлення про місце учня в системі освіти, прагнути постійно вдосконалювати власну інклюзивну компетентність.

О. Мартинчук вказує на мотиваційний, когнітивний, креативний та діяльнісний компоненти професійно-особистісної готовності педагога до роботи в умовах освітньої інклюзії. А серед професійно-особистісних якостей вчителя, що працює з дітьми з ООП, окрім професійного оптимізму, високого рівня саморегуляція та самоконтролю дослідниця виділяє емпатію, милосердя та толерантність [5].

Виокремлення толерантності як ключової компетентності та базової особистісної цінності педагога, який працює в інклюзивному освітньому просторі, на нашу думку, є цілком закономірним, адже сама ідеологія освітньої інклюзії виключає щонайменші прояви дискримінації до учасників освітнього процесу, декларує прийняття, повагу та рівне ставлення до кожного, незалежно від особистісних особливостей.

---

Освітня інклюзія, яка, серед іншого, покликана зруйнувати стереотипи та упереджене ставлення до дітей з ООП з боку педагогічної та учнівської спільноти, є водночас одним з інструментів формування толерантного суспільства з базовими цінностями взаємної поваги, прагнення до розуміння та прийняття кожного як унікальної та неповторної особистості.

---

Список використаних джерел:

1. Гайдук Г.А. Мотиваційно-сміслові чинники професійної толерантності педагога : дис. канд. псих. наук: 19.00.01 / Гайдук Галина Анатоліївна – Луцьк, 2019. – 207 с.
2. Добровольська Л.П. Формування толерантного ставлення учнівської молоді до дітей з особливими потребами в полікультурному освітньому просторі / Л.П. Добровольська, І.С. Третьякова, М. В. Яковенко // Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика в сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти: зб. наук. праць / за заг. ред. д.філос.н. Журби М.А. – Монреаль: СРМ «ASF», 2017. – 253 с. – С.175-179
3. Дослідження якості інклюзивного навчання для дітей з особливими освітніми потребами [Електронний ресурс] // МОН України. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: [https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/2021/04/02/Doslidzhennya\\_yakosti\\_inkluzyvnoyi\\_osvity\\_1\\_02\\_04.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/2021/04/02/Doslidzhennya_yakosti_inkluzyvnoyi_osvity_1_02_04.pdf).
4. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації навчання осіб з ООП у ЗЗСОу 2020/2021 навчальному році : додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 31.08.2020 р. № 1/9-495 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-495729-20#Text>.
5. Мартинчук О. В. Підготовка майбутніх педагогів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти / О. В. Мартинчук. // Вісник психології і педагогіки. – 2012. – №8. – С. 10–14.
6. Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, затверджений постановою КМУ від 15.08.2011 №875, втрата чинності 01.01.2022 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-%D0%BF#Text>.

7. Порядок підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників, затверджений постановою КМУ від 21.08.2019 №800 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-%D0%BF#Text>.
8. Примірне положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП в закладі загальної середньої та дошкільної освіти, затверджене наказом МОН України від 08.06.2008 №609 [Електронний ресурс] // Міністерство освіти України. – 2008. – Режим доступу до <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0609729-18#Text>.
9. Про загальну середню освіту : Закон України від 13.05.1999 № 651-XIV, втрата чинності 18.03.2020 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної ради України. – 1999. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14#Text>.
10. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII [Електронний ресурс] // Відомості Верховної ради України. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. - 10
11. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX [Електронний ресурс] // Відомості Верховної ради України. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>.
12. Статистичні дані [Електронний ресурс] // МОН України. – 2023. – Режим доступу до ресурсу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani>.